

BREVIARIS

I

Discurs
sobre la dignitat
de l'home

Giovanni Pico della Mirandola

Edició a cura d'Antoni Seva

PUV

Títol original: *Oratio de hominis dignitate*

Traducció d'Antoni Seva Llinares

© Antoni Seva Llinares

© d'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València

Abril 2004

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció: Enric Solbes

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 84-370-5911-9

Dipòsit legal: V-1543-2004

Impressió: GUADA Impressors, SL

ÍNDEX

Introducció

7

*Discurs sobre la dignitat
de l'home*

17

Apèndix

71

Introducció

Pico della Mirandola és una figura ben singular dins del Renaixement italià. Membre d'una família noble i molt rica, i no dependent, per tant, de la protecció de cap príncep, no va derivar el seu amor a les lletres cap al mecenatge ni cap a una activitat literària ocasional, de diletant. Tampoc no es va adscriure a la que podríem anomenar branca jovial del Renaixement, il·lustrada i paganitzant, però també a vegades frívola i acomodaticia; per a ell, el redescobriments dels clàssics –que no anul·len la tradició intermèdia occidental ni deixen en l'oblit els corrents orientals i «bàrbars»– no és una mera font de fruïció, sinó un instrument eficaç per a un ambiciós projecte de progrés i concòrdia universals. Malgrat el seu origen social, malgrat la seua proximitat als cercles del poder, no va ocupar mai cap càrrec polític; retirat en un segon pla, es va consagrar a una tenaç tasca intel·lectual que ja immediatament –i ell n'era conscient– tindria repercussions, com un reformisme radical, en l'àmbit filosòfic, en el religiós i en el cívic. L'amplitud de saber i la gosadia de

propostes que suren en la seua obra van merèixer el respecte i l'admiració dels contemporanis i de la posteritat. La llegenda segons la qual, en el naixement de Pico, una bola de foc va brillar per uns instants enlaire sobre el llit de la mare, presagiant una vida lluminosa i efímera, conserva el seu valor simbòlic.

Giovanni Pico de la Mirandola, comte de Concordia, havia nascut el 24 de febrer de 1463 al castell familiar de la Mirandola, petita ciutat pròxima a Mòdena. En els seus anys de formació, va fer estada a les ciutats veïnes. Primer, a Bolonya, va començar els estudis de dret canònic, que va abandonar al cap d'un any (1477-78). Després d'una visita a Florència, on coneix Angelo Poliziano, estudia un curs de filosofia escolàstica a Ferrara; allí fa amistat amb Girolamo Savonarola, amb qui estarà lligat fins a la seua mort. Després va a Pàdua, a la universitat de la qual fa un pas important en la seua formació (1480-82): completa els seus coneixements sobre filosofia aristotèlica sota la direcció d'Elia del Medigo, que tradueix per a ell alguns comentaris d'Averrois i l'inicia en la llengua hebrea. Passa una temporada a la seua ciutat natal, on perfecciona el grec; vénen a visitar-lo mestres i companys de Pàdua, entre ells, Aldo Manuzio.

El 1484 s'estableix a Florència, en l'etapa més brillant de la ciutat. Gaudia del favor i de l'amistat de Lorenzo de Medici, *el Magnífic*. També s'hi relaciona amb literats com Poliziano i Girolamo Benivieni i fa provatures com a poeta, en llatí i en italià, que abandona aviat; continua els seus estudis hebreus amb E. del Medigo i comença els aràbics i els caldeus amb Flavio Mitridate (pseudònim de Guglielmo Raimondo Moncada, un jueu sicilià convers). Però sobretot, en un canvi decisiu, s'inicia en el platonisme, el moviment filosòfic en voga a la ciutat, que tenia la seu a l'Acadèmia Platònica, fundada vint-i-cinc anys abans per Cosimo de Medici, i dirigida aleshores per Marsilio Ficino, traductor al llatí de Plató, de Plotí i del *Corpus Hermeticum*, i autor d'una *Theologia Platonica*. Amb això, Pico havia completat la seua formació: n'havia tret una mentalitat independent i oberta a totes les tendències i la convicció de la convergència de totes elles en una mateixa veritat.

Després d'un viatge de mig any a París, on sembla que va ser ben acollit i que va assistir als debats habituals de la Sorbona, de tornada a Florència la primavera de 1486, Pico concep el projecte més audaç de la seua vida: aplegar un corpus de les doctrines aristotèliques, platòniques, esco-

làstiques, hermètiques, màgiques i cabalístiques que ha assimilat en els seus anys d'estudi, més les de collita pròpia, per a sotmetre'l a discussió en un congrés de savis que es reuniria a Roma. Mentre l'acaba d'elaborar, s'acosta per etapes a la capital. A Arezzo, però, protagonitza una sonada aventura amorosa, l'únic escàndol seu de què es tinga notícia: rapta, amb el consentiment d'ella, Margherita, una dama noble, de la família dels Medici; el marit ofès el persegueix i el fereix greument –M. Ficino exculpa l'amic amb una defensa al·legòrica: les nimfes, com Margherita, estan reservades als herois, com Pico, que ha fet bé d'endur-se-la coratjosament, com Paris a Hèlena i Teseu a Ariadna, intentant arrabassar-la als enemics de la felicitat. El poderós Lorenzo hi intervé i arranja l'afer; Pico, que no hi vol buscar excuses, se'n penedeix profundament. Retirat a Perusa i després a la vila de Fratta, acompanyat dels seus mestres orientalistes, mentre es guareix de les ferides, dedica la tardor a completar les seues tesis –o, més aviat, enunciats, que en general ocupen un parell de línies cadascun–: de set-centes que eren, finalment arriben a nou-centes –un nombre místic–; al mateix temps, redacta el discurs que els servirà de presentació, l'*Oratio de hominis dignitate*.

Arriba a Roma disposat a defensar les tesis, que apareixen impreses al principi de desembre amb el títol de *Conclusiones philosophicae, cabalisticæ et theologicae in omni genere scientiarum*; se n'havien de distribuir exemplars arreu entre els possibles participants en el debat. Pico esperava reunir una mena de sínode o de congrés científic de teòlegs i filòsofs; ell mateix s'oferia a pagar les despeses dels desplaçaments. Les sessions havien de començar en l'Epifania de 1487. Un pla tan ben intencionat i ingenu com –val a dir-ho– presumptuós no podia sinó despertar el recel i l'alarma de la cúria pontifícia, on més aviat no abundaven els esperits il·lustrats: ja només la paraula *càbala* tenia per a ells resonàncies diabòliques. El papa Innocenci VIII va prohibir, doncs, el congrés i, poc després, va nomenar una comissió de setze bisbes, teòlegs i canonistes que havien de jutjar l'ortodòxia de les *Conclusiones*. En formava part Pere Garcia o Garcies, de Xàtiva, que, en temps d'Alexandre VI, seria bibliotecari del Vaticà i bisbe de Barcelona; ell mateix va publicar, al cap de dos anys, una confusa refutació oficial de les tesis de Pico, les *Determinationes magistrales contra Conclusiones apologales Ioannis Pici Mirandulani Concordiae comitis*. Les sessions de la comissió

tenen lloc al llarg de març. Resultat: set tesis són condemnades com a herètiques i unes altres sis com a suspectes –al capdavant, un nombre ben petit del total. Pico accepta retractar-se, però no renuncia a defensar-se en una *Apologia*, amb efectes contraproductius: un tribunal inquisitorial mana cremar els exemplars de les *Conclusiones* i publica una ordre d'arrest contra el seu autor. Pico fuig cap a França, però, a instàncies dels enviats papals, és arrestat a Lió el gener de 1488, conduït a París i empresonat a Vincennes. Tanmateix, Pico comptava amb el suport d'amics influents, en especial de Lorenzo de Medici, i, a París, tenia partidaris a la Sorbona i sobretot la protecció de Carles VIII; la persecució inquisitorial, doncs, es va aturar. Pot tornar a Itàlia i, al juny, s'instal·la en una vil·la prop de Florència.

És allí que compondrà la resta de la seua obra, menys cridanera, però no menys renovadora: *Heptaplus, de septiformi sex dierum Geneseos enarratione* (1489), *De ente et uno* (1491) i *Disputationes in astrologiam* (1496, pòstuma). Ara bé, el seu retir no podia ser complet, ja que ni el seu tarannà ni la seua filosofia li permetien aïllar-se i renunciar a l'acció, ni que fos indirecta. Els filòsofs i els homes de lletres que es reunien a

l'Acadèmia Platònica, més enllà de l'especulació, aspiraven, amb una nova apologètica, a fer una reforma o, si més no, a posar-ne els fonaments. Així s'entenen les relacions, sempre de simpatia mútua, entre Pico i Girolamo Savonarola. És per recomanació de Pico a Lorenzo *el Magnífic* que el dominicà ferrarès s'estableix a Florència el 1490. Savonarola era un esperit profètic, però no més que altres predicadors, i també filòsofs, contemporanis que parlaven de l'arribada de l'Anticrist i de paradisos futurs; de fet, quan va ser prior de San Marco, aplegava a l'Acadèmia Marciana humanistes i poetes florentins. Era culte, format en la filosofia tradicional, però no tancat als nous corrents; i, per damunt de tot, era un home abocat a l'acció, decidit a emprendre reformes pràctiques, semblants en part a les que s'esdevindrien uns decennis més tard a Alemanya. Per això prenia extractes i resumia les doctrines platòniques —com en el *Plato abreviatus*— que trobava en les obres de M. Ficino i de Pico; aquest material li fornava arguments per als sermons amb què inflamava les masses de seguidors entusiastes, els *piagnoni* ('plorinyosos') —entre els quals, el nebot de Pico, Gian Francesco—; l'oncle escoltava aquestes prèdiques sense identificar-s'hi, guardant les distàncies, que no

ocultava a l'amic. Bandes de joves partidaris del fratre combatien el vici, per la persuasió o per la violència, a la ciutat —és durant aquesta croada que Botticelli va canviar de temàtica i d'estil en la seua pintura. L'esplendor dels Medici amagava una forta crisi econòmica i social; també l'antiga classe dirigent, apartada del poder, clamava contra la tirania medicea. A la mort de Lorenzo (abril de 1492), amb l'expulsió del seu successor Piero, Pico es manté al marge de la revolució religiosopolítica encapçalada per Savonarola sota la consigna *popolo e libertà*; fins i tot obté una total absolució i un reconeixement d'ortodòxia oficials, llargament desitjats, en un breu papal, generós i explícit, emès *motu proprio* i segellat amb l'anell del pescador el 18 de juny de 1493 per Alexandre VI. Va morir d'unes febres —alguns han suggerit que va ser enverinat— als trenta-un anys, el 17 de novembre de 1494, el mateix dia en què Carles VIII entrava a Florència, de camí en la seua invasió del regne de Nàpols. Al testament, deixava els seus béns als nebots i a obres de caritat. Savonarola va pronunciar el seu elogi fúnebre a Santa Maria del Fiore.

L'*Oratio* és una obra pòstuma: apareix per primera vegada —sense títol específic— en l'edició prínceps de les obres completes de

Pico (Bolonya, 1496); és en la tercera edició (Estrasburg, 1504) que rep el títol d'*Oratio de hominis dignitate*, que s'ha mantingut fins avui. En un breu pròleg, el nebot i també filòsof Gian Francesco Pico adverteix que l'oncle «la va tenir guardada sempre i només la va donar a conèixer als amics»; però alhora reporta que aquest elegantíssim discurs, dictat per la vehemència juvenil, havia merescut sovint, per l'elevació de la seua doctrina i de la seua eloquència, l'admiració dels homes il·lustrats –cosa que implica una certa difusió.

Pico componia l'*Oratio* al mateix temps que les *Conclusiones*: era, doncs, un discurs real que havia de servir com a presentació de les nou-centes tesis en el congrés que havia promogut. No era encara el discurs que s'ha fet famós, sinó una primera redacció més breu i simple. Però quan el congrés va fracassar, l'autor va ampliar molt l'*Oratio*, sobretot en la segona part: hi introdueix temes i arguments nous o abans només suggerits, i hi accentua fortament el seu caràcter personal i polèmic, no sense atenuar alguna expressió arriscada. (Sobre les diferències de les dues redaccions, vegeu l'Apèndix.) L'*Oratio de hominis dignitate* va esdevenir així un discurs fictici, entès com un al·legat justificatiu i, encara

més, com un programa doctrinal, com un manifest. Curiosament, una obra subsidiària, un *páreragon*, ha resultat més important que l'obra principal.

El títol del discurs escau més a la primera part que no a la segona. El tema de la dignitat de l'home ja havia estat tractat per Petrarca i, més recentment, per dos humanistes de la cort d'Alfons el Magnànim, Bartolomeo Fazio i Giannozzo Manetti. Però la mirada de Pico va més enllà del tòpic i s'estén per altres regions. D'altra banda, el títol també pot induir a equívoc. Pico no proposa en el seu discurs cap ruptura entre el pensament laic i la teologia o el dogma. Al contrari, per a ell filosofia i teologia són dos puntals que es suporten mútuament. Encara més: l'home, després de la purificació per la moral i de la il·luminació per la filosofia, troba la perfecció en la unió mística amb Déu. Ara, Pico propugna una renovació que consisteix en una reforma interior al marge de la jerarquia i dels ritus. I, per refermar-la, no dubta a acudir a doctrines alienes, fins i tot suspectes (el pitagorisme, el platonisme antic i nou, l'hermetisme, la càbala, etc.).

Sens dubte, molts dels punts de vista que Pico sostenia poden resultar estranys als nostres dies; també es poden posar en qüestió algunes de les

seues fonts, de dubtosa procedència o simplement apòcrifes. Però resten en peu les parets mestres de l'edifici que ell va traçar: la indeterminació de l'home, fonament de la seua llibertat; l'impuls a l'excel·lència; la raó com a guia de l'esperit i de l'acció; l'aspiració a la pau per mitjà del saber; l'amplitud d'horitzons que fa universal l'abast del coneixement; la reivindicació de l'esperit crític, que posa a prova les opinions en el debat; l'orgull d'allò que s'ha obtingut amb enginy i esforç (la *virtù*). En suma, la confiança en les capacitats de l'home, que constitueix el llegat principal de l'humanisme. Tot això es fa palès ací i allà al llarg d'aquest discurs, més vigorós, audaç i inspirat potser que «elegant»: un manifest encara vigent i obert a la interpretació.

El *De hominis dignitate* va tenir bona acceptació: en poc menys d'un segle, se'n van fer deu edicions dins les obres completes de Pico i dues de separades. Entre les edicions modernes, la principal és la d'E. Garin (Florència, 1942); són també importants les de N. Baumgarten (Hamburg, 1990), d'O. Boulnois i G. Tognon (París, 1993) i d'Yves Hersant (Nimes, 1993). Se n'han fet nombroses traduccions a les llengües modernes.

Antoni Seva